

افق پیش‌رو

اولین شماره فصلنامه علوم حدیث در پاییز سال ۱۳۷۵ شمسی منتشر شد. اکنون در تابستان سال ۱۴۰۰ هجری شمسی، پس از گذشت ۲۵ سال، صدمین شماره این فصلنامه آماده انتشار است.

در سرمقاله آغازین شماره فصلنامه علوم حدیث، حجة الاسلام والمسلمین مهدی مهریزی اهداف انتشار مجله را این‌گونه برشمرده است:

۱. گسترش و نشر فرهنگ سنت و حدیث،
۲. تبیین جایگاه حدیث و سنت در اسلام شناسی،
۳. رسیدن به قواعد روشن در مسیر فهم سنت و حدیث،
۴. ارائه معیارهایی روشن برای پالایش حدیث،
۵. معرفی و احیای میراث حدیثی شیعه و اهل سنت.

در طول ربع قرن از آغاز انتشار مجله علوم حدیث، پژوهش در معارف حدیث و دانش‌های حدیثی رشد قابل توجهی داشته است. اکنون می‌توان با افتخار ادعا کرد که پژوهش‌های حدیثی در حوزه معارف حدیث و علوم حدیثی گام‌های بلندی برداشته و موفقیت‌های چشم‌گیری داشته است.

طبیعی است که استمرار رشد و تعالی معارف و علوم حدیث، نیازمند بازخوانی دائمی ضرورت‌ها، نیازها، مبانی، روش‌ها و پژوهش‌های علمی و شایسته مبتنی بر آن‌ها و ترسیم افق‌های پیش‌رو و زمینه‌های بایسته و شایسته پژوهش است.

اکنون در استمرار انتشار این فصلنامه، اهداف ذکر شده همچنان پیش‌دید ما قرار دارد؛ اگرچه افق‌های پیش‌رو، برنامه‌ریزی و عمق بخشی جدیدی طلب می‌کند. حوزه‌های حدیثی نیازمند پژوهش، آموزش و سرمایه‌گذاری ویژه از این قرارند:

۱. کلیات

گستره متنوع مخاطبان حدیث و علوم حدیثی، نیازمند طراحی و تدوین مجموعه‌هایی

است که مخاطبان متنوع را مورد توجه قرار دهد.

بسیاری از نگاه‌ها عمیق، علمی و گسترده دامن معارف و علوم حدیثی، در روزگار سرعت انتقال اطلاعات و کم‌حوصلگی مردمان، مخاطب کمتری یافته است. نیاز بیشتر مخاطبان عام و خاص به مطالب دانش‌نامه‌ای در حوزه معارف حدیث و دانش‌های حدیثی، نیاز به تدوین دانش‌نامه‌های حدیثی را دو چندان می‌کند.

ترسیم مبانی حدیث‌پژوهی و حدیث‌گرایی همانند اثرپذیری حدیث از فرهنگ زمانه خود و چالش تاریخ‌مندی متون نیز از جمله مباحث اساسی در کلیات حدیث‌پژوهی است. از این رو، پیگیری عناوین زیرشایسته تلاش بیشتر است:

۱ - ۱. دانش‌نامه حدیث امامیه،

۱ - ۲. دانش‌نامه اصحاب ائمه (با اولویت اصحاب نقش‌آفرین جهت شناخت اثر آنان

پس از امامان)،

۱ - ۳. مطالعات تطبیقی در حوزه شیعه و سنی (تاریخ، آثار، مسائل و موضوعات)،

۱ - ۴. اندیشه‌نامه‌های حدیثی،

۱ - ۵. رابطه حدیث و فرهنگ زمانه،

۱ - ۶. حدیث و تاریخ‌مندی.

۲. اعتبارسنجی روایات

اثبات این همانی حدیث و سنت، نیازمند روشی علمی، منطقی و معقول است. روشن است نه هر چه نام حدیث دارد، در گزارش‌گری از سنت صادق است و نه می‌توان به این بهانه همه گزارش‌ها را کنار نهاد و دست از دامان سنت شست. شیوه عقلایی و علمی آن است که طریق رسیدن از حدیث به سنت سنجیده شود و واقع‌نمایی آن گزارش احراز شود. «اعتبارسنجی حدیث» اطمینان ما به واقع‌نمایی حدیث از سنت را پدید آورده یا زایل می‌کند. از دوره آغازین صدور حدیث تاکنون شیوه‌های اعتبارسنجی متفاوتی آزموده شده و براساس آن دانش‌هایی نیز پدید آمده است.

در دوره اولیه شیوه اعتماد به نسخه و طریق فهرستی کارآمد بود. در سده‌های پسین شیوه سندمحور پرننگ شد و مبانی و منابع رجالی افزون شد. وثوق صدوری که به جمع‌قراین برای اطمینان از صدور اهتمام داشت نیز در دوره‌هایی فراز و فرود داشته است. اخباریان نیز

دیدگاهی مبتنی بر قطعی بودن روایات کتب اربعه مطرح کرده‌اند که شامل درصد کمی از منابع و روایات می‌شود.

دلایل اثبات و نفی هر روش، منابع، مصادیق، شیوه‌های متفاوت، ابزارهای نوین پژوهش و... از مطالبی است که به پژوهش و آموزش نیاز دارد.

برخی از عناوین کلی شایسته پژوهش در این حوزه از این قرار است:

۱- ۲. مبانی اعتبارسنجی،

۲- ۲. روش‌های اعتبارسنجی (اعتبار فهرستی، اعتبار سندی، اعتبار مبتنی بر قراین)،

۲- ۳. روش‌های جدید اعتبارسنجی متن / نسخه / کتاب،

۲- ۴. تاریخ تطور اعتبارسنجی،

۲- ۵. تاریخ علم رجال،

۲- ۶. رویکردهای جدید در رجال،

۲- ۷. فوائد رجالی.

۳. تصحیح و احیا

تصحیح و تحقیق متون حدیثی شیعه با استفاده از شیوه‌های جدید و روش‌شناسی تصحیح متون، پیشینه‌ای کمتر از صد سال دارد. محدثان و مصححان بزرگوار و سخت‌کوش، گام‌های بلندی در این حوزه برداشته‌اند. مرحوم علی‌اکبر غفاری، محدث ارموی و... از پیشگامان این عرصه بوده‌اند که ثمره تلاش آنان زینت بخش محافل حدیثی شیعه است.

در سال‌های پس از انقلاب اسلامی ایران، همراه با اهتمام بیشتر به حدیث و متحول شدن مسیر پژوهش‌های حدیثی، گام‌های دقیق‌تر و منضبط‌تری برای احیای متون برداشته شد. در این سال‌ها تصحیح کتاب از شکل فردی خارج شد و به شکل گروهی درآمد. طبیعی است که سبک تصحیح گروهی، کارآمدتر و دقیق‌تر است و مراحل متفاوت تصحیح متون کهن را به گونه‌ای دقیق‌تر به انجام می‌رساند. تصحیح کتاب الکافی شریف در موسسه دارالحدیث از این گروه است.

اکنون با استفاده از نسخه‌ها و امکانات جدید در دسترس، نیازمند تصحیح انتقادی همه منابع حدیثی و بازیابی و بازسازی متون مفقود هستیم. حتی کتاب‌هایی که بیش از پنجاه

سال از تصحیح پیشین آن‌ها گذشته است نیز نیازمند تصحیح جدید هستند. جوامع حدیثی شیعه همچون کتاب من لا یحضره الفقیه و تهذیب الاحکام، نگاشته‌های دیگر شیخ صدوق، منابع حدیثی نگاشته شده قبل از قرن پنجم، کتاب‌های حدیثی کهن و متأخر همچون بحارالانوار، جامع العلوم و المعارف و... از این جمله‌اند.

افزون بر این، دانش تصحیح متون نیز از جمله دانش‌هایی است که نیازمند آموزش و پژوهش عالمانه و روزآمد است.

اگرچه مصححان بزرگ پیشین و معاصر با استفاده از اساتید حوزوی و دانشگاهی مجرب و ماهر، همراه با تمرکز بر تجارب شخصی خود کارهای بزرگی انجام داده و می‌دهند، ولی نهادینه شدن دانش تصحیح انتقادی، نیازمند ایجاد رشته تخصصی در حوزه و دانشگاه است که مجموعه نگاشته‌های تخصصی این رشته و آموزش کارگاهی منضبط علمی را شکل دهد.

دانشگاه قرآن و حدیث رشته تصحیح متون را طراحی کرده و به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ارائه داده است. امید که با تصویب این رشته مسیر تحقیقات عالمانه در این حوزه هموار شود.

برخی از عناوین فرعی شایسته پژوهش در حوزه احیا و تصحیح از این قرار است:

- ۱- ۳. تصحیح و احیای متون کهن حدیثی،
- ۲- ۳. آموزه‌های مهارتی احیای تراث،
- ۳- ۳. معرفی نسخ میراث مکتوب شیعه بر پایه «حدیث قرن» یا «قرن دانش»،
- ۴- ۳. بازکاوی و بازیابی میراث حدیثی امامیه.

۴. تاریخ حدیث و تاریخ علوم حدیث

شیوه‌های پژوهشی جدید تاریخ پژوهی، زوایای پنهانی از پیشینه حدیث و علوم حدیث را برای ما نمایان کرده است. منابع جدید، ابزارهای نوین، شیوه‌های پژوهش جدید، امکان نشر سریع و ارزیابی بازخورد پژوهش، آشنایی گسترده‌تر با پژوهش‌های دیگر مناطق و... زمینه پژوهش در تاریخ حدیث و علوم حدیثی را تسهیل کرده و عمق بخشیده است. از این رو پژوهش‌های جدید در این مباحث شایسته اهتمام بیشتر است:

- ۱- ۴. تاریخ علم رجال، تاریخ علم درایه، تاریخ فقه الحدیث و...

۴ - ۲. حوزه‌ها و مکتب‌های حدیثی،

۴ - ۳. کتاب‌شناسی تحلیلی - انتقادی منابع حدیثی فرقه‌های مختلف.

۵. اصالت‌سنجی روایات

تعامل حدیث امامیه با میراث‌های دیگر و تبیین میزان ارتباط، مشترکات، مبادی و طرق آن باید مورد توجه جدی قرار گیرد. در سال‌های اخیر، پژوهش‌هایی دقیق و کارآمد در این حوزه انجام شده و سبک و سیاق علمی مخصوص به خود یافته است. این شیوه نیازمند گستردگی بیشتر و منضبط‌تر در سنجش اصالت روایات شیعی و تبیین علمی چرایی و ادله اثبات یا نفی اصالت مصادر حدیثی، روایات بلند، روایات اثرگذار و ... است. نیاز به بررسی تطبیقی ارتباط حدیث شیعه با دیگر میراث‌های کهن در این موارد احساس می‌شود:

۵ - ۱. میراث فرقه‌های دیگر شیعی، همانند: اسماعیلیه، زیدیه، واقفه و غالیان،

۵ - ۲. مذاهب و فرقه‌های مسلمان غیر شیعی، همانند: اهل سنت، صوفیه،

عرفا و فلاسفه،

۵ - ۳. ادیان دیگر، همانند: یهودی، مسیحی، مزدایی زرتشتی و مانوی،

۵ - ۴. فرهنگ‌های کهن، همانند: عرب، ایران، یونان، مصر، هند و چین.

۶. مشکل الحدیث

روایات دشوار همیشه مورد توجه عالمان و فرهیختگان حدیث‌پژوه بوده است؛ خواه روایاتی که غرابت لفظی دارند، مضمون عالی آن‌ها دور از دسترس مخاطبان عادی قرار دارد و یا با دیگر معارف قطعی و مطمئن ما متفاوت جلوه می‌کند.

نگاشته‌های شایسته‌ای به صورت خاص و یا در ضمن نقل یا شرح روایات در منابع حدیثی به حل این روایات همت گماشته‌اند. در سال‌های اخیر مقالات فراوانی نیز با این رویکرد نوشته شده و دانش مشکل الحدیث و نمونه‌های آن گستره شایسته و مقبول یافته است.

با این وجود هنوز روایات دشوار فراوانی وجود دارد که نیازمند دقت و پژوهش گسترده است؛ به ویژه آن که تبادل فرهنگ‌ها در دوره حاضر نمونه‌های جدید و عمومی تر روایات مشکل را نمایان ساخته است.

برخی از عناوین کلی شایسته پژوهش در این حوزه از این قرار است:

- ۶ - ۱. روایات ناظر به تفاوت اقوام و اصناف مردم،
- ۶ - ۲. روایات تحقیر گروه‌های خاص، به ویژه روایات مرتبط با جنسیت (زنان)،
- ۶ - ۳. روایات ناظر به عالم تکوین، از جمله نظام کیهانی و طبیعت،
- ۶ - ۴. روایاتی که با فرهنگ زمانه جدید ناسازگار جلوه می‌کند.

گفتنی است که شاید در روزگاران پیشین بسیاری از این متون، پذیرفته جلوه می‌کرد، ولی در دوره معاصر، اقناع مخاطب نسبت به این روایات دشوارتر شده و نیازمند استدلال متقن و شایسته است.

۷. شبهات حدیثی

گسترش ارتباطات، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، رواج روحیه پرسش‌گری، تبادل فرهنگ‌ها و... فواید زیادی در ترویج قرآن، حدیث و فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام داشته و تولید محتوای حدیثی را به شدت گسترش داده است.

با وجود فواید فراوان، شبهات حدیثی به ویژه در میان مخاطبان عام نیز گسترش یافته است. طبیعی است که افراد زیادی، بدون طی کردن مقدمات ضروری و لازم دانش‌های حدیث، با متونی روبه‌رو می‌شوند که قبلاً تنها افراد متخصص از آن آگاه بوده و نسبت به آن سخن می‌گفتند. از این رو رویش بذر شبهه در ذهن افراد، طبیعی به نظر می‌رسد. از سوی دیگر، هجوم مخالفان معارف نقلی به باور مردمان نیز افزون شده و این شبهات به سرعت گسترش می‌یابد.

متأسفانه نقل روایات ضعیف و مستبعد از منابع ناشناخته نیز در محافل و مناظر عمومی افزون شده است. رد و بدل شدن فیلم و صوت این سخنان و بازتاب گسترده متون مستبعد و یا نادرست، سبب پدید آمدن بیشتر شبهه شده است. از این رو، پیگیری شبهات متنی و پیرامونی حدیث (همانند تاریخ حدیث، منابع حدیثی و محدثان) و پاسخ‌گویی به آن‌ها ضروری به نظر می‌رسد.

موارد زیر از جمله کارهای لازم در این عرصه است:

- ۷ - ۱. رصد شبهات،
- ۷ - ۲. پاسخ‌گویی عمومی به مخاطبانی که پیشینه آگاهی‌های حدیثی ندارند،

- ۷ - ۳. پاسخ‌گویی علمی و تخصصی به شبهات،
 ۷ - ۴. اعلام رسمی زدودن میراث حدیثی از روایات منکر،
 ۷ - ۵. گردآوری، بررسی و ارزیابی نقدهای مرتبط با حدیث شیعه.

۸. پژوهش‌های حدیثی مستشرقان

در دو سده اخیر، پژوهش‌گران غربی، پژوهش‌های فراوانی درباره میراث اسلامی سامان داده‌اند. شماری از آن‌ها شایسته بوده و روند جدیدی در حدیث‌پژوهی ایجاد کرده‌اند. متأسفانه اکثر قریب به اتفاق این پژوهش‌ها ناظر به حدیث اهل سنت است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و معرفی چهره اسلام شیعی به غریبان، پژوهش نسبت به معارف شیعی شتاب روزافزونی گرفت؛ گاه مغرضانه و گاه برگرفته از روحیه پژوهشی متفکران غربی.

در سال‌های اخیر، پژوهش‌گران جدیدی به صحنه آمده‌اند که اگرچه زاده سرزمین‌های اسلامی هستند، ولی دل‌بستگی به فرهنگ اسلامی و شیعی نداشته و شیوه پژوهش‌گران غربی را در مواجهه با میراث حدیثی شیعه پی گرفته‌اند. این گروه، گویش سازگار با ذائقه مخاطبان عام را در کارهای خود به کار می‌برند. مخاطبان، به ویژه مخاطبان عام - که پیشینه حدیث‌پژوهی ندارند - بیشتر از این گروه اثر می‌پذیرند.

موارد شایسته پژوهش در این عرصه از این قرار است:

- ۸ - ۱. تبیین روش پژوهش‌های حدیثی غریبان همراه با بررسی و نقد،
 ۸ - ۲. شناسایی، گردآوری خدشه‌های وارده به استنادات

۹. تاریخ سیره پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ

تاریخ معصومان ﷺ گزارش رفتارهای آنان است و از این روزی مجموعه حدیث قرار می‌گیرد. بنابراین معیارهای حدیث‌پژوهی بر آن حاکم است و نباید همانند مباحث تاریخی غیرمرتبط با معصومان، تنها با معیارهای تاریخی سنجیده شود. افزون بر تاریخ، سیره معصومان ﷺ به عنوان الگو و اسوه، نیازمند پژوهشی جدی در سیره است که مبانی و روش خاص خود را دارد. تحلیل سیره ناظر به فرهنگ زمانه صدور، استخراج معیارها و ملاک‌های عمل و رفتار معصوم ﷺ و روزآمد کردن آن مطابق با زندگی امروزی از جمله مباحث شایسته

در سیره پژوهی است.

موضوعات زیر در عرصه تاریخ و سیره معصومان علیهم السلام شایسته پژوهش منضبط است:

- ۹ - ۱. تاریخ تحلیلی معصومان علیهم السلام (روش ها، منطق، ...)،
- ۹ - ۲. روش فهم سیره،
- ۹ - ۳. تدوین سیره ائمه علیهم السلام بر اساس منابع حدیثی،
- ۹ - ۴. دانشنامه سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام،
- ۹ - ۵. مطالعات سیره پژوهی (تحلیلی - انتقادی)،
- ۹ - ۶. سیره پژوهان سرشناس امامیه: معرفی، روش شناسی،
- ۹ - ۷. عصری سازی سیره.

۱۰. مطالعات بینارشته‌ای حدیث

قرآن و سنت، منبع و معیار معرفت دینی هستند. دانش‌های دیگر، به ویژه علوم انسانی، می‌توانند زمینه استفاده بهینه و شایسته از این دو منبع معرفت دینی فراهم کنند.

روشن است که مطالعات بینارشته‌ای - که یک سوی آن قرآن و حدیث و سوی دیگر آن علوم انسانی و تجربی است - نیازمند مبانی و روش ویژه است.

افزون بر مبانی و روش، اثرگذاری معارف دینی در علوم انسانی مبتنی بر دین نیز نیازمند ارائه نمونه‌های دقیق و علمی است که به دور از افراط و تفریط، جایگاه معارف دینی را در دانش‌های بشری روشن کند و از افتادن در دام منحصر کردن دانش در معارف دینی و یا بی‌نیازی مطلق دانش به معارف دین پرهیز کند.

برخی از عناوین شایسته پژوهش در این عرصه بدین قرار است:

- ۱۰ - ۱. طراحی، تبیین و نقد روش‌شناسی (متدلوژی) مطالعات بینارشته‌ای بر محور حدیث،
- ۱۰ - ۲. حدیث و تاریخ (تاریخ‌گذاری، تطبیق، ارزیابی تاریخی و ...)،
- ۱۰ - ۳. حدیث و علوم انسانی (روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ...)،
- ۱۰ - ۴. حدیث و علوم تجربی (پزشکی، نجوم و ...).

۱۱. ابزارهای نوین پژوهش و ترویج

استفاده از ابزارهای نوین، همانند رایانه و نرم افزارهای رایانه‌ای سبب شد تا پژوهش در

معارف نقلی شتاب بیشتری گیرد و تسهیل شود. بسیاری از یافته‌های کنونی ما با استفاده از ابزارهای نوین، برای پیشینیان آرزو شمرده می‌شد. استفاده از نرم‌افزارها تنها به جمع‌آوری و عرضه منابع یا استفاده آماری محدود نمی‌شود، بلکه ابزارهای نوین می‌تواند زیرساخت‌های پژوهش در حدیث را فراهم کرده و ارتقا بخشد.

مقالات مفیدی در سالیان اخیر ناظر به این موضوع نوشته شده است که نیازمند تکمیل و تعمیق است. افزون بر پژوهش، ترویج معارف دینی با استفاده از ابزارهای نوین نیز نیازمند کارهای بیشتر، آموزش افراد، آگاهی از مخاطب و ذائقه او و... است که پژوهش‌های ویژه‌ای می‌طلبد.

۱۲. ترجمه یافته‌های جدید پژوهشی به زبان‌های دیگر

پژوهش‌های حدیثی در ایران اسلامی، در سالیان پس از انقلاب، رشد قابل توجهی داشته است. متأسفانه بیشتر این پژوهش‌ها در تنگنای زبان فارسی محصور شده و تنها شمار محدودی از این پژوهش‌ها به زبان عربی ترجمه شده است. از این رو، پژوهش‌گرانی که تنها با زبان‌های دیگر آشنا هستند امکان دست‌یابی به این پژوهش‌ها برایشان فراهم نیست.

لازم است تلاش جدیدی در این عرصه انجام شده و پژوهش‌های شایسته ارائه به زبان‌های دیگر شناسایی و ترجمه شوند. قدم اول در این عرصه، ترجمه چکیده مقبول پژوهش‌های حدیثی به زبان‌های پرمخاطب عربی، انگلیسی و فرانسوی است. زبان‌های اردو، ترکی، روسی، اسپانیایی، آلمانی، مالایی، چینی، و هندی در مرحله بعد قرار می‌گیرند.

۱۳. تحلیل محتوا

یکی از شیوه‌های جدید در پژوهش، روش تحلیل محتوای احادیث با استفاده از رویکردهای متفاوت کمی و کیفی است که می‌تواند محتوا و گویش روایات را تبیین و تحلیل کند. شناسایی، کدگذاری، ارزش‌یابی و طبقه‌بندی معارف موجود در روایات لازمه ابتدایی تحلیل محتواست. شیوه‌های تحلیل محتوای متون نقلی نیز نیازمند پژوهش است. درک جامع و نظام‌مند قرآن و حدیث نیازمند تعمیق مباحث مرتبط با تحلیل محتوایی احادیث است.

۱۴. پژوهش قرآن‌محور حدیث

رویکرد قرآن‌محور احادیث، شیوه مقبول اصولیان و پژوهش‌گران معتدل و متعادل است

که با پرهیز از قرآن‌گرایی افراطی یا اخباری‌گری تفریطی، استفاده بهینه از منابع معرفتی را پیش دید خود قرار داده‌اند.

این عرصه نیازمند تلاش بیشتر است تا بتواند ضمن روشن کردن مبانی و روش‌های پژوهش قرآن‌محور حدیث، نمونه‌های ناب و اثرگذاری در این عرصه ارائه کند.

۱۵. صیانت از تراث کهن

حدیث، به عنوان میارث کهن مسلمانان، خواه از اتقان استناد به معصوم برخوردار باشد یا استناد شایسته نداشته باشد، جزئی از میراث کهن شیعیان است و نیازمند پژوهش شایسته فتراز سره و ناسره بودن آن است؛ خواه آن را حکمت پیشینیان بدانیم که جامه حدیث پوشیده است و یا حکایت از سنت بشماریم که به دلایلی اعتبار استنادی آن مستور مانده است.

وظیفه ما در این روزگار، صیانت از حدیث و انتقال آن به نسل‌های پسین است. امید که فصلنامه علوم حدیث، پس از ربع قرن تلاش برای گسترش معارف حدیثی و معرفی پژوهش‌های حدیثی، زمینه و بستر لازم برای پیگیری مباحث پیش‌گفته را بیشتر فراهم آورد.

و من الله التوفیق و هو المستعان و علیه التکلان

سید محمد کاظم طباطبایی